

Kristiyan Yanev

(Bulgaria, Sofia University, “St. Kliment Ohridski”)

In Times of Debate

“Poor Poles Look at the Ghetto” and the Shaping of a New Perspective on the Recent Past)

Abstract: The text presents a brief introduction to the intense debates over the Polish-Jewish relations and Poland’s multicultural history in the recent decades. The article centers on the breakthrough in the 1980s when numerous important publications and books dedicated to the Holocaust and the Jewish presence in Poland challenged the censored ideological image of the Polish-Jewish past imposed in the Polish People’s Republic in previous decades. One of these publications was Jan Błoński’s essay “Poor Poles Look at the Ghetto” whose cultural importance and polemic value is analyzed in the article.

Key words: Jan Błoński, debate, Polish-Jewish relations, Holocaust, guilt

Кристиан Янев

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Във времето на дебатите

(„Бедните поляци гледат гетото“ и формирането на нов поглед към близкото минало)

Преломните моменти в историята на държавите и обществата отварят хоризонтите за мащабни трансформации във всички сфери на политическия и културния живот, концентрират огромно количество енергия в изграждането на визии за бъдещо развитие. В същото време не по-малко значим аспект в историята на преходите е и обръщането към миналото – то може да бъде отречено или идеализирано; а неговите достижения – поставени под въпрос или утвърдително включени в колективната памет. Някои страници от собствената история обаче могат да се изплъзват от подобно ясно разграничаване и постоянно да приканват към нестихващ диалог и преосмисляне на националната символна сфера. Пример за такава актуална и изключително невралгична тема представляват дискусиите върху полско-еврейските отношения, тъй като тяхното значение обхваща не само преосмислянето на историческия образ на ХХ в., но и влияе върху изграждането на полската идентичност в началото на новото хилядолетие.

По отношение на тези дебати, на които са посветени многобройни научни и публицистични публикации, художествени творби, университетски дисциплини, официални и любителски инициативи, преломният момент обаче не е толкова свързан с ключовата 1989 г. Познанският литературовед Пшемислав Чаплински дори заявява, че тази дата, както и последиците от нея „не означават много за представянето на Холокоста в полската литература“, защото още преди мащабната трансформация, последвала разпа-

дането на Източния блок, в периода между 1985 и 1987 г.¹ в Полша „настъпва истинска експлозия от текстове, посветени на евреите, еврейската култура и Холокоста“, чиято бройка надминава тази на създаденото по темата през цялото предхождащо двадесетилетие (Czarliński 2016: 375).

Сред художествените текстове, които засягат еврейската проблематика и се появяват в последното десетилетие на ПНР, изпъкват такива творби като дебютният роман „Холокост“ (*Zagłada*) на Пьотр Шевц, „Умшлагплац“ (*Umschlagplatz*) на Ярослав Марек Римкевич, „Начало“ (*Początek*) на Анджей Шчипьорски и „Вайзер Давидек“ (*Waiser Dawidek*) на Павел Хюле. Тези произведения се характеризират със своята металитературност и фрагментарното си повествование, както и с интереса към миналото и (пре)откриването на Другия. Освен това в годините преди 1989 г. еврейската проблематика се оказва централна и в редица публицистични текстове, написани от важни обществени фигури, интелектуалци и изследователи – както в Полша, така и в емиграция. Сред тях заслужава да се споменат заглавия като „Две родини, два патриотизма“ (*Dwie ojczyzny, dwa patriotyzmy*, 1981) на Ян Юзеф Липски, „Хора подготвиха тази съдба за евреите“ (*Ludzie Żydom zgotowali ten los*, 1984) на Хенрик Гринберг, „Той е от моята родина..., но не го обичам“ (*Ten jest z ojczyzny mojej..., ale go nie lubię*, 1987) на Ян Томаш Грос и „Бедните поляци гледат гетото“ (*Biedni Polacy patrzą na getto*, 1987) на Ян Блонски. Тези текстове, засягащи въпроси от сферата на християнската етика, историята на антисемитизма, реалиите на немската окупация в Полша и колективната памет на поляци и евреи за недалечното минало, заявяват своята експлицитна връзка с канонични творци от полската литература, тъй като заглавията на текстовете им представляват цитат или перифраза на литературни творби² на Чеслав Милош, Антони Слонимски и Зофия Налковска. Чрез интертекстуалните връзки тези автори демонстрират, че разглежданата в есетата им проблематика се вписва в търсенията на родната им култура и е същностна за изграждането на полската идентичност през ХХ в.

Сред посочените текстове ключово значение и най-голям обществен отзвук в момента на своето публикуване има есето на Ян Блонски „Бедните поляци гледат гетото“ – текст, който се превръща в отправна точка в много от последвалите опити за концептуализация на недалечното минало. Видният литературен критик публикува „Бедните поляци...“ в началото на 1987 г. в католическия седмичник „Тигодник Повшехни“

¹ Аргумент за това може да бъде открит и във времевия обхват на монографията на Б. Крупа, предлагаща синтез на полската проза и историография за Холокоста и обхващаща периода между 1987 и 2003 г. (Krupa 2013). Долната граница на изследвания от Крупа период бележи именно интензивното навлизане на темите, свързани с Втората световна война и изчезналият еврейски свят, в полското колективно и културно съзнание през 80-те години на ХХ в. след близо двете десетилетия премълчаване и идеологически контрол върху тази проблематика след Мартенските събития от 1968 г., докато горната граница на анализирания времеви отрязък е свързана с новата обществена ситуация след публикацията на „Съседни“ на Я. Т. Грос и последвалия разгорещен дебат за полско-еврейското минало.

² В своето есе Я. Т. Грос препраща към книгата на Владислав Бартошевски и Зофия Левинувна „Той е от моята родина. Поляци на помощ на евреи през 1939–1945 г.“ (*Ten jest z ojczyzny mojej. Polacy z pomocą Żydom, 1939–1945*), чието заглавие пък представлява стих на Антони Слонимски от 1943 г. Сборникът на Бартошевски, издаден за първи път през 1966/1967 г. и във второ преработено издание през 1969 г., тоест в променената обществено-политическа ситуация непосредствено след събитията в Полша от 1968 г., се оказва фундаментална творба за формирането на дискурса за поляците, спасявали евреи по време на Втората световна война, която често се появява в дискусиите за полско-еврейските отношения в следващите десетилетия. За повече информация вж. например монографията на Яцек Леочак „Спасяване. Разкази на поляци и евреи“ (*Ratowanie. Opowieści Polaków i Żydów*, Leociak 2010), както и сборника „Разказ за невинността. Категорията свидетеля на Холокоста в полската култура 1942–2015“ (*Opowieść o niewinności. Kategoria świadka Zagłady w kulturze polskiej 1942–2015*), особено раздел IV. *Ręka w rękę. Powołanie świadków polsko-żydowskiego braterstwa*, разглеждащ увода на Вл. Бартошевски към „Той е от моята родина...“ (Hopfinger, Żukowski, eds. 2018: 232-243).

(„Tygodnik Powszechny”) – едно от най-важните културни издания, оказващо силно влияние върху общественото мнение в страната. Отпечатването му става повод за оживена дискусия³ не само в Полша, но и в чужбина, като не след дълго есетото е преведено на английски и включено в сборника „Пазач на брат ми? Скорошните полски дебати за Холокоста“ („My Brother’s Keeper? Recent Polish Debates on the Holocaust”, Polonsky, ed. 1990), а по-късно и в едноименното самостоятелно книжно издание заедно с други текстове на Блонски, посветени на еврейската проблематика в полската история и литература⁴.

Интересен е въпросът с какво краткото есе на Ян Блонски се превръща в толкова важно културно явление и в отправна точка за много от последвалите дебати в Полша от последните десетилетия. Отговор на този въпрос дават например М. Гловински и П. Чаплински, чиито анализи на текста могат да се открият сред многобройните интерпретации на „Бедните поляци...“. Михал Гловински вижда една от причините за огромното въздействие на есетото – освен неговите публицистични и съдържателни достоинства – в обществения интерес към проблематиката, в нуждата от преосмислянето ѝ по начин, различаващ се от премълчаването или обговарянето ѝ в духа на комунистическата пропаганда (Głowiński 2006: 12). Затова той изтъква стила на Блонски, който в „Бедните поляци...“ не прибегва до утвърдените регистри на говорене по темата. Това не е „нито езикът на обвиненията, нито на апологията, не е езикът на полемиката с обвиненията или на полемиката с апологиите“, а езикът на моралността и на християнската символика, което според Гловински е и най-голямата новост в текста на литературния историк (Głowiński 2006: 15-16). Пшемислав Чаплински също откроява начина на писане, използван от Блонски при обсъждането на полско-еврейските отношения; вижда перформативната сила на есетото, която „променя интерпретацията на света“, защото подобни текстове

„нарушават светогледното статукво, лишават ни от комуникативната безопасност, отнемайки убеждението, че езикът, с който говорим за действителността, е адекватен“ (Czapliński 2014: 34).

В същото време познанският литературен критик отбелязва специфичното напрежение между два различни мисловни порядъка, които присъстват в „Бедните поляци...“. От една страна, есетото се опира на „християнска схема“, в която ключови са понятията за вината⁵ и пречистването (Czapliński 2014: 35-37). От друга страна обаче, Чаплински откроява още една линия, която Блонски прокарва в своя текст – това е „двузначността на Холокоста в полската символна система“. Според изследователя полското съзнание, „откривайки в Холокоста аспекти, които не позволяват той да бъде класифициран еднозначно, го отхвърля, правейки от него омърсена материя“ (Czapliński 2014: 39). С то-

³ Реконструкция на споровете около есетото на Блонски и обществената съпротива срещу съдържанието му извършва П. Форецки (Forecki 2010: 149-165). Част от гласовете в дебата са включени в антологията на А. Полонски, в която е представена и дискусията по време на международната конференция, посветена на историята и културата на полските евреи в Йерусалим, в която вземат участие Юзеф Геровски, Ян Блонски, Рафал Шарф, Виктор Ерлих, Израел Гутман, Владислав Бартошевски, Ян Томаш Грос и Йежи Турович (Polonsky, ed. 1990: 184-232).

⁴ В книжното издание на „Бедните поляци гледат гетото“ (Włóński 1994) влизат и текстовете „Поляк-католик и католик-поляк“ (*Polak-katolik i katolik-Polak*), разглеждащ известния „Протест“ на Зофия Косак срещу ликвидацията на Варшавското гето от 1942 г., и „Еврейски автопортрет“ (*Autoportret żydowski*), посветен на еврейската школа в полската литература.

⁵ За повече информация за различните аспекти на вината и отговорността, присъстващи в три ключови полски есета от 80-те години на XX в. („Бедните поляци гледат гетото“ на Ян Блонски, „Хора подготвиха тази съдба за евреите“ на Хенрик Гринберг и „Наследство и колективна отговорност“ на Йежи Йедлицки) и разгледани през теоретичните постановки на К. Ясперс и Х. Аренд, вж. Янев 2018.

ва Чаплински обяснява и честотата на метафорите за омърсената полска земя и паметта, която „не може да забрави за този кървав и ужасяващ знак“, в есето на Блонски (Błoński 1994: 10). Затова и критикът обръща внимание на образа на къртицата от „Бедният християнин гледа гетото“ на Ч. Милош, който според Блонски може да се разглежда като „собствената морална съвест“ на християните, свидетели на унищожението на еврейското гето (Błoński 1994: 17). П. Чаплински продължава тази линия на интерпретация и разчита образа на „къртицата-съвест“ в категориите на изтласквания в несъзнаваното опит от Холокоста, а пък самото есе на Блонски като „въведение в психоанализата на полското несъзнавано след Холокоста“ (Czapliński 2014: 41) и като морално предизвикателство към полския народ и към символичната му система.

Именно заради своята емоционална ангажираност и моралната позиция на автора си спрямо болезнената и травматична проблематика, както и заради въздействащата аргументация, опираща се на канонични стихотворения на полския Нобелов лауреат, „Бедните поляци...“ привлича интереса както на изследователи, така и читатели в трите десетилетия след публикуването си. И до днес есето на Ян Блонски – въпреки изминалото време и огромния брой публикации по темата, които доразвиват или пък проблематизират много от зададените в него теми⁶ – остава ключов текст, подканващ към (пре)откриване на миналото и (пре)осмисляне на полската колективна идентичност и очертаващ траекториите на бъдещи обсъждания в един от най-преломните моменти от историята на Полша. Също така благодарение на широкия обществен отзвук около написаното от литературния критик и останалите подобни публикации от края на миналия век, и до днес еврейската проблематика има своето постоянно и изключително разнообразно присъствие в полската научна и художествена продукция. А фактът, че дискусиите за миналото, породили се след появата на „Бедните поляци гледат гетото“, са още далеч от своето окончателно разрешаване и от създаването на единен и непротиворечив исторически наратив, подсказва, че времето на дебатите далеч не е достигнало своя финал.

ЛИТЕРАТУРА:

- Błoński 1994: *Błoński, J. Biedni Polacy patrzą na getto*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
Czapliński 2014: *Czapliński, P. Zagłada jako nieczystość*. – *Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ*, 4 (22) pp. 33-44.
Czapliński 2016: *Czapliński, P. Zagłada jako horror. Kilka uwag o literaturze polskiej 1985-2015*. – *Zagłada Żydów. Studia i Materiały*, 12, pp. 375-394.

⁶ Сред по-новите публикации, отнасящи се критично към есето на Блонски, заслужава да се отбележат „Безразлични свидетели“ (*Obojętni świadkowie*, Żukowski 2018: 321-366) и „Вината на безразличието“ (*Wina obojętności*, Hopfinger, Żukowski, eds. 2018: 345-387). Текстът на литературния критик Т. Жуковски анализира механизмите, с които Ян Блонски конструира аргументацията си в „Бедните поляци...“, като защитава тезата, че въпреки широко разпространеното мнение за преломността му с оглед на демитологизирането и преосмислянето на близкото минало, есето може да бъде вписано и в утвърдени интерпретационни кодове и защитни модели на полската култура. Изследователят определя текста на Блонски едновременно като „прелом и изтласкване“ на проблематичните аспекти на полско-еврейските отношения (Żukowski 2018: 323). Вторият текст, написан в съавторство между Т. Жуковски и А. К. Пуерта, пък съпоставя есето на Блонски и статията „Той е от моята родина...“, но не го обичам“ на Я. Т. Грос, появила се скоро след „Бедните поляци...“ на страниците на емигрантското издание „Анекс“. Жуковски и Пуерта анализират реценцията на двата текста, причините за различното им въздействие върху полската общественост в момента на публикуването им, както и различния подход при изобразяване на проблема за недалечното минало и реалиите по време на нацистката окупация в Полша.

- Forecki 2010: *Forecki, P.* Od Shoah do „Strachu”: spory o polsko-żydowską przeszłość i pamięć w debatach publicznych. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Głowiński 2006: *Głowiński, M.* Esej Błońskiego po latach. – Zagłada Żydów. Studia i Materiały, 2, pp. 12-20.
- Hopfinger, Żukowski, eds. 2018: *Hopfinger, M., T. Żukowski.* Opowieść o niewinności. Kategoria świadka Zagłady w kulturze polskiej 1942–2015. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Krupa 2013: *Krupa, B.* Opowiedzieć Zagładę. Polska proza i historiografia wobec Holocaustu (1987–2003). Kraków: Universitas.
- Leociak 2010: *Leociak, J.* Ratowanie. Opowieści Polaków i Żydów. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Polonsky, ed. 1990: *Polonsky, A.* “My Brother’s Keeper?” Recent Polish Debates on the Holocaust. London: Routledge.
- Żukowski 2018: *Żukowski, T.* Wielki retusz. Warszawa: Wielka Litera.
- Янев 2018: *Янев, К.* Вина и отговорност (полско-еврейските отношения в есетата на Х. Гринберг, Ян Блонски и Й. Йедлицки). – Литературна мисъл, 2, 44-55 (Yanev 2018: *Yanev, K.* Vina i otgovornost (polsko-evreyskite otnosheniya v esetata na H. Grinberg, Yan Blonski i Y. Yedlitski).

* Текстът е подготвен в рамките на проект с номер КП - 06 - Н40 / 7 от 10.12.2019 г. на тема „Преходът след 1989 г. – интерпретации на историческата промяна, социалния опит и културната памет в съвременната българска литература“, одобрен за финансиране в Конкурса за финансиране на фундаментални научни изследвания – 2019 г. на Фонд „Научни изследвания“.